

Алишеров Э.Т.

**ЭЛЕКТР ЭНЕРГЕТИКАЛЫК РЫНОКТУН
ӨНҮГҮҮ АБАЛЫ**

Алишеров Э.Т.

**СОСТОЯНИЕ РАЗВИТИЯ РЫНКА
ЭЛЕКТРОЭНЕРГЕТИКИ**

E.T. Alisherov

**THE STATE OF DEVELOPMENT OF THE
ELECTRICITY MARKET**

УДК: 338.45/62.31

Макалада Кыргызстандын электр энергетикалык рыногун кайра куруу процессинде, электр энергиясын сатуу, бөлүштүрүүнү өткөрүп берүү жана генерациялоо ишмердүүлүктөрдү мамлекет жөнгө салууга тийиштүүсү жөнүндө айтылат. Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнө караштуу мамлекеттик мүлктү башкаруу боюнча фонду тарабынан тиешелүү текшерүүнүн жоктугуна байланыштуу, энергетикалык компаниялардын каржы-чарбалык ишмердүүлүгү үчүн биргелешип башкаруу принциптерин сактабагандыгы, энергетикалык компаниялардын аткаруу бийликтери жана директорлор кеңешиндеги кадрларды тандоо “Акционердик коом тууралуу” аттуу Кыргыз Республикасынын Мыйзамына ылайык, ошондой эле, энергетикалык компанияларды башкаруунун эки жүздүүлүгү жана Кыргыз Республикасынын энергетика жана өнөр жай министрлигинин жетишсиз укугу энергетикадагы коррупциялык (паракордук) схеманын сакталышына, дебитордук жана кредитордук карыздардын өсүшүнө, дебитордук карызды эсептен чыгаруу, ылайыгына жараша, акционерлер үчүн дивиденттер жана кирешенин жоктугуна алып келген.

Негизги сөздөр: электр түйүндөр, электр энергиясы, дүң рынок, электр кубаттуулугу, чакан ГЭС, улутташтыруу.

В данной статье говорится о надлежащем государственном регулировании реализации электроэнергии, его распределении и генерации в процессе реструктуризации электроэнергетического рынка Кыргызстана. В связи с отсутствием надлежащей проверки со стороны Фонда по управлению государственным имуществом при Правительстве Кыргызской Республики, несоблюдение принципов совместного управления для финансово-хозяйственной деятельности энергетических компаний, подбор кадров в совет директоров и исполнительные власти энергетических компаний в соответствии с Законом Кыргызской Республики “Об акцио-

нерных обществах”, а также двузначность управления энергетическими компаниями и недостаточное право Министерства энергетики и промышленности Кыргызской Республики на соблюдение коррупционной схемы в энергетике, рост дебиторской и кредиторской задолженности, списание дебиторской задолженности, соответственно, привели к отсутствию дивидендов и доходов для акционеров.

Ключевые слова: электрические сети, электрические энергии, валовой рынок, мощность электроэнергетики, малые ГЭС, национализация.

This article describes the proper state regulation of electricity sales its distribution and generation and generation in the process of restructuring the Kyrgyzstan’s market. This article describes the proper state regulation for the sale of electricity, its distribution and generation in the process of restructuring of the electricity market of Kyrgyzstan. Due to the lack of proper verification by the State property management Fund under the Government of the Kyrgyz Republic, non-compliance with the principles of joint management for financial and economic activities of energy companies, recruitment to the Board of Directors and Executive authorities of energy companies in accordance with the Law of the Kyrgyz Republic “On joint stock companies”, as well as the ambiguity of management of energy companies and the insufficient right of the Ministry of energy and industry of the Kyrgyz Republic to comply with the corruption (corruption) scheme in the energy sector, the growth of accounts receivable and accounts payable, write-off of accounts receivable, respectively, led to the absence of dividends and income for shareholders.

Key words: electricity network, electricity energy, gross market, electric power, small hydroelectric power stations, and nationalization.

Акыркы жылдарда, республикада өлкөнүн энергетикалык көз карандысыздыгын чыңдоо боюнча иш-чаралар өткөрүлүүдө, ал ички маги-

стралдык электр түйүндөрүнүн жана булактардын чыгуу өнүгүүсүнүн эсебинен болууда. Коммерциялык электр энергиясынын эсеп системасынын өнүгүшү жана техникалык жактан кайрадан жабдылышы боюнча иштердин зор көлөмү аткарылды, электр кубаттуулугунун жана энергиясынын дүң рыногунун түзүлүшүн камсыз кылат. Электр энергетикалык сектордун функционалдык негизде өндүрүш структурасын кайра куруу иштери жүргүзүлдү жана анын чарбалык ыкмасын рыноктук абалга көндүрүү максатында акциялаштыруу жана ишканаларды акырындык менен менчиктештирүү жүргүзүлгөн. Электр энергетикалык сектордун ишмердүүлүгүн жөнгө салуунун Мамлекеттик мүлктү башкаруу боюнча КРнын Мамлекеттик комитети (2016-жылдан тартып Улуттук энергетикалык холдинг) акционердик коомду биргелешип башкаруу функциясын өткөрүп берүү менен 2007-жылы ОЭКти жөнгө салуу боюнча мамлекеттик орган-регуляторду жаратуу менен мамлекеттик рычаг түзүлгөн.

1993-жылы “Кыргыз мамлекеттик энергокомпаниясы” Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик акционердик холдинг энергокомпаниясы болуп, кайрадан түзүлгөн. (“Кыргызмамэнергохолдинг”). Кыргыз Республикасынын электр энергетикасын реформалоонун чегиндеги ишчаралар болуп төмөнкүлөр эсептелген: Мамлекеттештирүү жана менчиктештирүү, кабыл алынган атайын Программанын түрүн ишке ашыруу боюнча инструкциялар. Кайра өзгөртүүнүн эң маанилүү этабы 1997-жылы башталган, 1997-жылдын 23-апрелиндеги №239 Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн Токтому жактырылып, Кыргыз мамлекеттик энергохолдингди мамлекеттештирүү жана менчиктештирүү Программасы иштелип чыгып, кабыл алынган.

1997-1998-жылдары “Кыргызэнергохолдинг”, “Кыргызэнерго” АК (акционердик коом) менчик капиталы менен болуп, бирок, 81%дан көп акциясы мамлекет тарабынан резервге алынган.

1998-жылы “Кыргыз энерго” АКнун курамынан чакан ГЭС каскаддарын жана ишканаланын оңдоо иштерине бөлүнгөн.

2001-жылдын башы. “Кыргызэнерго” АКнун курамынан 4 электр бөлүштүрүүчү компания жана ААК формасындагы бир жылуулук бөлүштүрүүчү компания бөлүнгөн.

2001-жылдын аягы. “Кыргыз энерго” АК генерациялоочу жана өткөрүп берүүчү компа-

нияга бөлүнүү жолу менен мындан ары кайра уюштурулган.

Табигый-монопольдук чарбалаштыруу түрүн бөлүштүрүү боюнча иш чараны белгилеген документ акыркы ишмердүүлүктөгү атаандаштыкты кое берүү үчүн атаандаштык потенциалын, аны менен бирге, электр энергия рыногун күчөтүү. Программаны иш жүзүнө ашыруунун төрт этабы жүргүзүлдү.

Көрсөтүлгөн Программага ылайык, “Кыргызмамэнергохолдинг” “Кыргыз энерго” (АК) акционердик коомго айланып, кайра түзүлгөн жана мындан ары ирилештирүү вертикалдык-интегралдык компания (ВИК), айрым ээлик кылуучу субъектилер функционалдык белгилери боюнча: генерация, берүү жана өткөрүп берүү менен бирге бөлүштүрүү.

Генерация жана электр энергиясын сатып өткөрүү менен алектенген компаниялардын ортосунда атаандаштыкты түзүүгө кедерги болбогон монополиялык түзүмдөр (түйүн, бөлүштүрүү), аларды өз-өзүнчө функциялаштыруу үчүн компанияларды бөлүштүрүүдөгү түзүлгөн ВИКти ирилештирүү процесси россиялык практикадан алынган.

2001-жылы кайрадан структуралаштыруунун жыйынтыгында “Кыргыз энерго” АКнан сегиз ачык акционердик коом (ААК) бөлүнүп чыккан.

- эки генерациялык компания: “Электр станциясы” ААК (“ЭС” ААК) жана “Чакан ГЭС” ААК;

- “Кыргызстандын Улуттук электр түйүнү” (“КУЭТ” ААК) ААК өткөрүп берүүчү компаниясы;

- Төрт бөлүштүрүүчү компаниялар; Электр энергиясын бөлүштүрүү жана сатып өткөрүү үчүн “Түндүк электро” “ААК”, “Чыгыш электро” ААК, “Ош электро” ААК, “Жалал Абад электро” ААК

- жылуулук энергиясын бөлүштүрүү жана сатып өткөрүү үчүн “Бишкек жылуулук түйүнү” ААК. Көрсөтүлгөн процесс кайрадан түзүлгөн ишканаланын менчигиндеги “Кыргыз энерго” ААК уставдык капиталды өткөрүү менен бирге жүрөт.

Тармактардагы көрсөтүлгөн реформа, рынокту түзүүгө жана инвестицияны тартууга багытталган, ага карабастан, белгиленген максатка алып келбесин белгилеп кетким келет.

Мамлекеттин астында электр энергетикалык тармактарындагы кырдаалдарды ирээтке келтирүү зарылчылыгы келип чыкты. 2007-жы-

лы мамлекеттин энергетикалык саясатын жүргүзүү үчүн Кыргыз Республикасынын энергетика жана отун ресурстары министрлиги түзүлгөн. 2005-жылы жөнгө салуучу орган жоюлуп, Кыргыз Республикасынын энергетика жана отун ресурстары министрлигинин алдындагы ОЭКти жөнгө салуу боюнча департаменти катарында калыбына келтирилген. 2014-жылы Кыргыз Республикасынын Энергетика жана өнөр жай министрлигинен Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн алдындагы ОЭКти жөнгө салуу боюнча Мамлекеттик агенствонун (МЖА, КРӨ ОЭК) пайда болушу менен жөнгө салуучу орган бөлүнүп чыккан. Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнө караштуу мамлекеттик мүлктү башкаруу боюнча фонду тарабынан тиешелүү текшерүүнүн жоктугуна байланыштуу, энергетикалык компаниялардын каржы-чарбалык ишмердүүлүгү үчүн биргелешип башкаруу принциптерин сактабагандыгы, энергетикалык компаниялардын аткаруу бийликтери жана директорлор кеңешиндеги кадрларды тандоо “Акционердик коом тууралуу” аттуу Кыргыз Республикасынын Мыйзамына ылайык, ошондой эле, энергетикалык компанияларды башкаруунун эки жүздүүлүгү жана Кыргыз Республикасынын энергетика жана өнөр жай министрлигинин жетишсиз укугу энергетикадагы коррупциялык (паракордук) схеманын сакталышына, дебитордук жана кредитордук карыздардын өсүшүнө, дебитордук карызды эсептен чыгаруу, ылайыгына жараша, акционерлер үчүн дивидендтер жана кирешенин жоктугуна алып келген.

Буга байланыштуу Кыргыз Республикасынын Коргоо Кеңеши менен бирге Кыргыз Республикасынын энергетика жана өнөр жай министрлиги Кыргыз Республикасынын энергетикасындагы коррупция системасына каршы туруу боюнча иш-чараны иш жүзүнө ашыруунун деталдаштырылган планы бекитилген.

Кыргыз Республикасынын Өкмөтү тарабынан Коргоо кеңешинин чечимин иш жүзүнө ашыруу боюнча 2015-жылдын 28-апрелиндеги №1 “Өлкөнүн экономикасынын электр энергетикалык секторун мындан ары өнүктүрүү боюнча жана Кыргыз Республикасынын энергетикалык коопсуздугун камсыз кылуу боюнча иш-чаралар жана абалы жөнүндөгү” иш-чаранын планы иштелип чыккан. Кыргыз Республикасынын энергетика жана өнөр жай министрлиги көрсөтүлгөн Планга ылайык, активдерди жана ресурстарды жигердүү башкаруу максатында Кыргыз Республикасынын электр энергетика-

лык секторун этап боюнча кайра куруу Программасынын долбоорун даярдоо жана өлкөнүн энергетикалык комплексин өнүктүрүү жана башкаруу боюнча бирден-бир оператор болуп калуучу энергохолдингди түзүү тапшырылган. Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин IV чакырылышындагы шайлоо жана түзүү жыйынтыгында жана Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн жаңы структурасын бекитүүдө Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2015-жылдагы 16-ноябрынын “Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн жаңы структурасын бекитүүгө байланыштуу уюштуруу иш-чаралары жөнүндө” №768 токтому, Кыргыз Республикасынын энергетика жана өнөр жай министрлигин, энергетикалык жана өнөр жай саясатын жана ведомство алдындагы мекемелер жана ишканалардын функциясын өткөрүп берүү менен жоюу каралган.

2016-жылдын 22-июнунда Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңеши - республиканын парламенти Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн жаңы структурасын жактырды, ошондуктан, энергетика жана өнөр жай министрлиги менен бирдикте өнөр жай, энергетика жана жер астындагы колдонуу мамлекеттик комитети азыр иш жүзүндө иштеп жатканын белгилеп кетүү зарыл.

2016-жылдын 1-жарым жылдыгында мамлекеттик энергетикалык саясатты иш жүзүнө ашыруу процессин талдоонун жыйынтыгы боюнча, Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2016-жылдын 15-июнундагы №401 “Өнөр жай, энергетика жана жер астындагы колдонуу мамлекеттик комитетинин маселелери жөнүндө” Токтомунда энергетикалык жана өнөр жай саясатынын функциялары, ошондой эле, ведомство алдындагы мекемелер жана ишканалар геология жана минералдык ресурстар боюнча Мамлекеттик агенствонун базасында кайрадан түзүлгөн мамлекеттик органга өткөрүлүп берилди.

Электр энергетикалык сектордо өз ара мамилелерди жөнгө салуучу бир катар ченемдик-укуктук актылар иштелип чыгып, кабыл алынды. Энергияны үнөмдөө саясатын ишке ашыруу үчүн ченемдик-укуктук базаны түзүү башталды. Бирок, бул иш чаралар жетишсиз болуп чыкты. Тармактар төмөнкү кыйынчылыктарга дуушар болууда:

- 2001-жылы жүргүзүлгөн вертикалдык-интеграцияланган монополдук электр энергетикалык компаниялардын кайра түзүлүшү зарыл болгон рыноктук механизмдердин жана тиешелүү мыйзам ченемдүү базалардын жоктугунан

улам күтүлгөн оң жыйынтыктар функционалдык негизде камсыз кылган жок;

- энергетикалык компаниялардын каржылык абалы оор бойдон калууда, айрыкча бөлүштүрүүчү энергокомпаниялар (колдонулган электр энергиясы үчүн төлөмдөрдү жыйноо көрсөткүчү коюлган эсеп боюнча бир топ өссө да, БЭКтин астында керектөөчүлөрдүн дебитордук карызы топтолуу маселеси ошол бойдон калууда;) 2016-жылы 1-июнга карата абалы боюнча 1645,5 млн сомду түзгөн. (2016-жылы 1-январына карата 1820,0 млн сомду) жана жылдын башына карата 174,5 млн сомго же 9,6% га азайган, бюджеттик керектөөлөрдүн карызынан улам жылдын башында 95,7 млн сомго же 23,8% га өскөн жана 2016-жылдын 1-июнунда карата абалы боюнча 498,6 млн сомду түздү). Бул энергетикалык компаниялардын ишмердүүлүгүн жана алардын башка ээлик кылуучу субъектилер менен өз ара мамилесин жылдырбайт, ошондой эле, республиканын бюджетинин алдындагы насыялык жана салыктык милдеттерди жөнгө салууда көйгөйлүү маселелерди туудурат;

- коммерциялык эсеп системасын техникалык жактан жабдуу жана менеджментти жакшыртуу боюнча чечкиндүү иш аракеттер кабыл алынбайт, электр энергиясынын коммерциялык эсеп системасын автоматташтыруу системасын түзүүгө жетиштүү көңүл бурулбайт;

- энергетикалык рынокту түзүү жана рыноктук механизмди киргизүү боюнча максаттуу жана ирэттүү иш аракеттер мамлекеттик органдар жана энергетикалык компаниялар тарабынан ишке ашырылбайт;

- электр энергиясына болгон төмөнкү тариф абалды кыйындатат, аны өндүрүүгө, берүүгө жана бөлүштүрүүгө кеткен чыгымды жаппайт;

- электр энергиясын реалдуу керектөө эсебинин жетиле электиги жана “ЭС” ААКда эришаркак акчалай карыз берүү практикасы энергетикалык тармакта атаандаштыкты өнүктүрүү жана инвестиция тартууну кыйындатат;

- төмөнкү тарифти сактоодо электр энергиясын керектөөнүн дайыма өсүшү бөлүштүрүүчү түйүндөрдөгү жабдууларга ашыкча жүк жана массалык түрдө бузулууга алып келет; 2014-жылдын аягына карата республикадагы электр энергиясынын тартыштыгы 2,3 млрд кВт-саатка жетти, түндүк боюнча эле -200-300 МВтга жетти;

- Кыргыз Республикасынын энергетикасы үчүн акыркы 15 жыл модернизация тармагына жана техникалык кайрадан жабдууга бөлүнгөн

каржылоонун көлөмү туруктуу түрдө азайгандыгы менен мүнөздөлөт; азыркы учурда, электр станцияларынын жана түйүндөрүн негизги жабдууларынын эскиргендиги 50% га жетти;

- Инвестициянын жоктугунан улам, 15 жыл мурун башталган келечектүү генерациялык булактарды (Камбар-Ата ГЭСи-1,2, Бишкек шаарынын ТЭЦ-2) куруу бүтпөгөн бойдон калууда;

- энергокомпаниялардын ишмердүүлүгүндөгү каржы-экономикалык абал туруктуу болбогондуктан, өлкөнүн макроэкономикалык коопсуздук абалына терс таасирин тийгизет.

- энергетикалык коопсуздукту бузуучу негизги ички себептер болуп, төмөнкүлөр эсептелет: каржы менеджментинин жана коммерциялык эски аспаптык камсыздоонун төмөнкү деңгээли; электр энергиясын уурдоо; электр энергиясын керектөөчүлөр тарабынан төлөө тартибинин төмөндүгү; жабдууларды ордуна келтирүү жана реконструкциялоого кеткен чыгымды камсыз кылуу үчүн ишеничтүү каржылоо булактарынын жоктугу жана тиешелүү көңүл бурулбагандыгы;

- мамлекет аралык энергетикалык байланыштын өнүгүү чөйрөсүндө жана өлкөнүн ЭЭС интеграциясында тең салмактуу саясаттын жетишсиздиги электр кубаттуулугунун бириккен рыногун түзүүдө жана Борбордук Азия аймагындагы мамлекеттердин энергиясы региондордо суу жана электр энергетикалык ресурстарын келишпөөчүлүк менен бөлүштүрүүнү камсыздабайт жана электр энергиясын регионалдык рынокко экспорттоо менен Кыргыз Республикасынын кысууга алып келиши мүмкүн.

- жаңы кубаттуулукту киргизүү үчүн электр энергетикасына инвестицияны тартууга аракет кылуу өндүрүш базасын өнүктүрүүдө компаниянын жеке каражат жана мамлекеттик инвестиция программасынын чегинде анча чоң эмес капитал салымынын көлөмүн эске албаганда, каалаган жыйынтыкты алып келбейт.

Кыргызстандын электр энергетикалык рыногун кайра куруу процессине карабастан, электр энергиясын сатуу, бөлүштүрүү өткөрүп берүү жана генерациялоо ишмердүүлүк түрлөрүнө бөлүштүрүү келип чыкты, дүң рыногунун атаандаштыгы түзүлгөн жок. Аталган ишмердүүлүктүн баардык түрү табигый-монопольдук ички рынокко тиешелүү жана мамлекеттик жөнгө салууга тийиштүү.

Бүгүнкү күндө, Кыргызстандын электр энергетикалык рыногуна төмөнкү субъектилер иштөөдө:

- генерациялык компаниялар;
- сатып алуучулар (түз керектөөчүлөр жана трейдерлер);
- ыкчам-диспетчердик башкаруу функциясы менен өзүнүн ишмердүүлүгүн биргелештирип, өткөрүп берүүчү компаниялар;
- бөлүштүрүүчү энерго компаниялар ошондой эле сатып өткөрүү функцияларын ишке ашырышат.

Рынокто дагы Эсептөө борборунда (ЭБ) бир субъектини түзүү боюнча иштер жүрүп жатат. Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2015-жылы 5-августундагы №561 “Кыргыз энергетикалык эсептөө борбору” аттуу ачык акционердик коомун түзүү аныкталган болчу.

Адабияттар:

1. Абдымаликов В.Я. Казаков С.В. Экономика отрасли. - М.: ИНФРА - М., 2010. - 309 с.
2. Анализ тенденций развития электроэнергетики в мире и России. Аналитический отчет 01.2011.
3. Бровка Н.А. Развитие теории и методологии экономических информационных процессов на современном этапе. - Бишкек: КРСУ, 2011. - 218 с.
4. Еремин В.Г. и др.; рец.: А.В. Тотай, Г.П. Бабкин: Безопасность жизнедеятельности в энергетике. - М.: Академия, 2010.
5. Глобализация мирового хозяйства: Под редакцией д.э.н. проф., Осьмовой. М.Н., к.э.н., доц. Бойченко А.В. - М.: ИНФРА-М, 2011. - 376 с.
6. Койчужев Т. Избранные сочинения Т.Ш. Экономика Кыргызстана на переломном этапе. - Б.: ЦЭС при Правительстве КР ОО «Экономист за реформу», 2007. - 301 с.
7. Касымова В.М. Энергетические проблемы в Центральной Азии. / Республиканский научно-теоретический журнал «Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана», №7. - Бишкек, 2011.
8. Лукьянчикова Н.П. Стратегия и перспективы развития энергосистемы России / Региональное и отраслевое развитие Известия ИГЭА. 2006. - №1(46). - С. 31-38.
9. Межгосударственный Статистический комитет СНГ 2011 г. <http://www.cisstat.com>.
10. BP Statistical Review of World Energy, июнь 2015.
11. <http://g8russia.ru/docs/11.html>.

Рецензент: д.э.н., профессор Атышов К.А.